

Ritoók Zsigmond (1929) klasszikus-filológus, az MTA tagja, az ELTE latin tanszékének ny. egyetemi tanára. Fő kutatási területe az antik irodalom- és esztétika-történet.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: *Történelmi kereszteződések. Az ókor tanulmányozása a 19. századi Magyarországon* (2006/1).

Euripidész *Antiopéja*

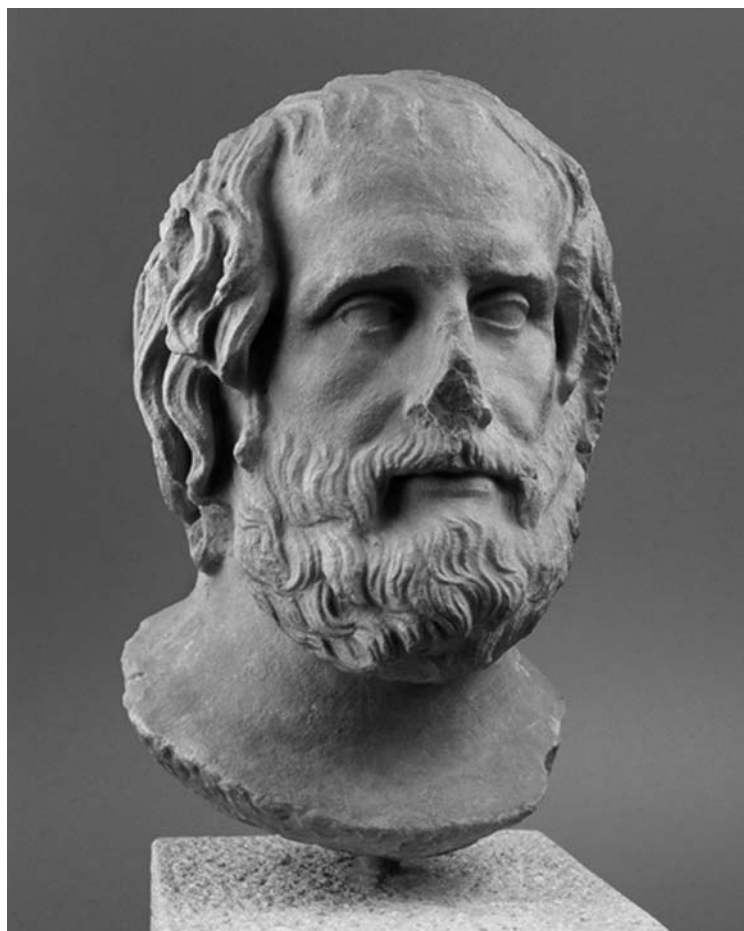
Ritoók Zsigmond

A darabot valamikor 410 körül, tehát a négyszázak uralma körüli időkből mutatták be. A 19. század végéig, mikor a darab befejezésének egy jelentős része papiruszon előkerült, a darabból csak rövid töredékek voltak ismeretesek, de a darab egy fontos része, a két testvér, Zéthosz és Amphiön vitája, pontosabban annak töredékei így is nagy figyelmet keltettek, mert Platón a *Gorgiasz*-ban (484 e – 486 d) hivatkozik erre a vitára, s idéz is belőle. Még lesz róla szó, hogy ez a hivatkozás mennyiben befolyásolta a darab értelmezését.

A darab Attika és Boiótia határán, de az attikai területen, Eleutherai közelében játszódik, ahol Dionüszosznak kultushelye volt, egy pásztor tanyája, valószínűleg egy sziklabarlang előtt (F 223, 19; 67). Két kar szerepel benne, az egyik az attikai öregeké, a másik a Dirket kísérő bakkhánsoké. A cselekmény menetét az ókori – nem minden részletben egyező – tartalmi kivonatok (Hyginus, az Apollodórosz-féle *Bibliothéké* és

egy Apollóniosz Rhodiosz szkholion) segítségével is csak körülbelül lehet visszanyerni. A töredékeket a legújabb, Kannicht féle kiadás szerint idézem (*Tragicorum Graecorum Fragmenta* V. 1), aki, amennyire lehetett, megtartotta a töredékek Nauck féle számozását (T a testimoniumokat jelenti, F a töredékeket).

A prológust ma elég általános vélemény szerint az a pásztor mondja, aki a két fiút felnevelte. Innen tudhatták meg a nézők az előzményeket (F 179–182). A fiúk ezeket nem ismerték, ők abban a hiszemben nőttek fel, hogy a pásztor az apjuk. Arról, hogy ki volt az anyjuk, nem volt tudomásuk. A prológus után a pásztor feltehetőleg bement a hátteret alkotó barlangba. – A prológus után lépett fel a Kar (*parodosz*), majd Amphiön és (talán kicsit később?) Zéthosz. Ide helyezendő alkalmasint F 182 a, mely szerint Amphiön egy himnuszba vagy kozmogóniába kezd: „Aithért énekelem, meg a Földet, a mindenek anyját”. Ez Amphiónt az 5. század végi hallgatóság szemében egy modern, felvilágosult vallásosság képviselőjének mutatta, s a Kar (öregek!) ezen talán megütközött, úgyhogy Amphiónnak magyarázatot kellett adnia, s ebből való lehet F 195 meg talán a bizonytalan eredetű F 941. Ezután térhetett a szó a lantra. Eumélosz szerint (13 Bernabé) Hermész tanította meg ennek használatára Amphiónt, aki tehát először játszott lanton. A Kar számára a lant így ismeretlen újdonság lehetett, s iránta kérdezősködhethetett. Valószínűleg ide helyezendő az a rejtvény, mely Pacuvius Antiopé-átldolgozásában olvasható (T vii b 2). A latin szövegben egyes szavak nyilvánvaló tükröfordítások, az átdolgozó itt tehát elég pontosan követte eredetijét. A rejtvény megoldása *testudo* (gör. *khelüsz*), tehát a teknősbéka, illetve a páncéljából készült lant. Az

Euripidész Kr. e. 330 körüli bronz portréjának római kori márvány másolata (Budapest, Szépművészeti Múzeum, Rázsó András felvétele)

Hyginus, *Történetek 7: Antiopa*

Antiopát, Nycteus leányát Epopeus cselveléssel meggyalázta, s ezért férje, Lycus elűzte. A férjevesztett asszonyt Juppiter magáévá tette, Lycus viszont Dircét vette feleségül. Őbelé azonban befészkelte magát a gyanú, hogy férje titokban Antiopával hált. Megparancsolta tehát szolgálóinak, hogy az asszonyt megkötözve zárják be a sötétségbe. Mikor azonban a szülés küszöbön állt, a fogságból Juppiter akaratából a Cithaeronra szökött, és mikor a szülés már szorongatta, és kereste, hogy hol szüljön, a fájdalom arra kényszerítette, hogy ott az útelágazásnál szülje meg gyermekeit. Ezeket a pásztorok mint sajátjaikat nevelték fel, és az egyiket Zetusnak nevezték el annak alapján, hogy kereste (*zétein*) a helyet, a másikat pedig Amphionnak, mert egy útelágazásnál (*diodosz*) vagy mert az út körül (*amphi hodon*) szülte őt. A fiúk később felismerték anyjukat, s Dircét egy vad bika szarvához kötve ölték meg. Dircé testéből a Cithaeron hegyén forrás fakadt, melyet Dircének neveztek Liber jóvoltából, mert az ő bacchánsnője volt.

Hyginus, *Történetek 8: Ugyanaz Euripidestől*

Nycteus boeotiai király leánya volt Antiopa. Szép alakja vonzotta Jupitert és teherbe ejtette őt. Mikor apja a gyalázat miatt meg akarta őt büntetni, és nagy veszedelemmel fenyegette, Antiopa megszökött. Történetesen ugyanott, ahová ment, tartózkodott a sicyoni Epopeus is, s ő a hazuról odavetődött nőt feleségül vette. Nycteus bosszankodott emiatt, és haldokolva esküvel kötelezte testvérét, Lycust, akire akkor királyságát hagyta, hogy ne engedje, hogy Antiopa büntetlen maradjon. Nycteus halála után Lycus Sicyonba ment, Epopeust megölte, s Antiopát megkötözve a Cithaeronra vitte. Antiopa ikreket szült, és azokat ott hagyta. Egy pásztor nevelte fel és Zetusnak meg Amphionnak nevezte őket. Antiopát Dircének, Lycus feleségének adják, hogy hadd gyötörje őt, de Antiopa, mikor alkalma nyílt rá, elmenekült és eljutott fiaihoz, akik közül Zetus abban a hiszemben, hogy szökevény rabszolga, nem fogadta be. Dirce Liber bacchánsnőjeként ugyanoda került, s ott Antiopára találva halálra akarta hurcoltatni, de az ifjak, akikkel nevelőjük, a pásztor tudatta, hogy ő az anyjuk, gyorsan nyomába eredve őt elragadták. Dircét pedig hajánál fogva egy bikára kötve megölik. Mikor Lycus is meg akarták ölni, Mercurius ezt nem engedte, egyúttal azonban megparancsolta, hogy Lycus engedje át a királyságot Amphionnak.

Ritoók Zsigmond fordítása

attikai öregek nem értik a talányos szöveget. – Amphión fejtí azt meg nekik, utána a lantról beszél (F 190), arról, mi tesz valakit költővé (F 192), s nyilván idevaló F 191 is, a lanttal való foglalkozás örömeiről.

Ehhez kapcsolódhatott a testvérek vitája, melyre Platón hivatkozik. A *Gorgiasz* e részében az erősebb jogának korlátlan érvényesítése mellett érvel Szókratésszal szemben. Azt fejtegeti, hogy a filozófiával legfeljebb fiatal korban érdemes foglalkozni, később azonban a magánügyekben csakúgy, mint a politikában nem a filozófusok tanítása szerint kell eljárni, hanem úgy, ahogy a legjobban érvényesülni tud az ember. Mert – mondja Kalliklész – az történik, amit Euripidész mond: »Mindenki abban ragyog és afelé törekszik, a nap legnagyobb részét arra fordítja, ahol magát a legkiválóbbnak tartja» (F 184), vagyis ahol a legjobban érvényesülhet. Majd valamivel később megint Zéthosz szavait fűzi beszédébe: Azt fejtegeti, hogy Szókratész nem azzal törődik, amivel törödniie kell, hanem olyan mesterséggel (*tekhné*), mely azt is tönkretesz, akinek lénye jó (*euphiész*) (F 186), gyakorolja tehát a tettek művészetét (*pragmatón eumuszia*), hagyja el a körmönfont dolgokat, amelyekről csak üres lesz a ház (F 188). Mivel itt a filozófiával van a tettek művészetete szembeállítva, már az ókorban a gyakorlati (*praktikosz*) és a filozófus, szemlélődő (theorétikosz) élet szembeállítását vélték felfedezni az euripidészi darabban is. Pacuvius már említett latin átdolgozásának egyik töredékében (2 Ribb.) így beszél nyilván Zéthosz: „Gyűlölöm a munkátlan és filozófus gondolkodású (*philosophia sententia*) embereket”. Az újkori kézikönyvekben is ez található. A dolog azonban nem ilyen egyszerű.

Zéthosz állandóan a zenéről s ezzel a költészetről is beszél (F 183; 187; 188), és annak a jellemre tett káros hatásáról mind az egyéni gazdálkodás, mind a közösségi élet szempontjából. Hiszen a zene sem a törvényszéken szónokolni, sem a háborúban vitézkedni nem tanít (F 185), ez a mesterség munkakerülő, boros, vagyonnal nem törődő (F 183), a gyönyört hajszoló (F 187), még azt is elrontja, aki eredetileg jó természeti adottságokkal rendelkezett (F 186). Amphión a zenéről, költészetről nemigen beszél, hanem inkább a szellemi tevékenységről általában és annak jelentőségéről. A város és az egyéni gazdaság szempontjából is a szellem (*gnómé*) az előnyös, a bölcs tanács többet ér, mint a nyers erő (F 199; 200), a békés polgár jobb a városnak, nem kell vakmerősködni (F 194), és aki nem tud veszteg maradni, mikor maradhatna, bolond (F 195), akinek van elég vagyona és nem jár a szépség után, az talán jól őrzi vagyonát, de nem boldog ember (198). Ő a maga részéről csak énekelni akar és bölcs dolgot mondani, nem bolygatva azt, ami a város betegsége (F 202).

Amphión tehát másról, részben kevesebbéről, részben többről beszél, mint Zéthosz. Ez nemcsak a töredékek véletlenszerűen így hagyományozódott volta miatt látszik így. Cicero, aki még az egész darabot olvashatta, kifogásolja, hogy Euripidésznél Amphión a bölcsességet (*sapientia*) védi, holott Zéthosz a zenét (vagy mondjuk általánosabban. a múzsai művészetet, a *musicát*) ócsárolta: (*De inv.* 1, 94 vö. *Rh. Her.* 2, 43). De a vita nem is Zéthosznak a zene elleni támadásával kezdődött, hanem – feltéve természetesen, hogy a cselekmény fent vázolt rekonstrukciója helyes – a Kar és Amphión közti eszmecserevel a modern vallássosságról. Ehhez kapcsolódik a lant-téma, egyfelől a rejtvénnnyel, ami talán a modern költészetnek az öregek számára érthetetlen, talányos voltára utal, másfelől már átvezetés a modern zeneművészet etikai szempontú, de meglehetősen haszonelvű kritikájához. Azok a sorok, melyek Zéthosz befejező szavai lehetnek (F 188, 4–5) a körmönfont bölcselkedésekről (*kompsza szophismata*) viszont Amphión válaszát készítik elő. Az ő beszéde azonban már a művészet és a költészet konkrét kérdésén túlmenve általában a szép dolgok szenvedélyes kereséséről, vadászásáról szól, s benne egy új magatartás kezd körvonalazódni. Az, amely nemcsak fölébe helyezi a szellemi erőt a testinek – a közösség szempontjából is –, hiszen ezt már Xenophánész is megtette (DK 21 B 2; vö. Eur. F 282), nemcsak nem botránkozik meg, ha valaki külsejében is kifinomultságra törekszik, szidják bár asszonyosnak ezért, hanem az, amely elutasítja a szükségtelen „sokat cselekvést”, a vakmerősködést, de amely nyugodt volta mellett szilárd barátságot is jelent, s amely nem akar mást, csak dalolni és bölcs dolgokat mondani. Mintha a távolban már Epikurosz kertjének képe derengene.

Mindezek a kor hevesen vitatott kérdései voltak. Terjedt a szofisztikával a felvilágosult valláskritika, de hogy fogadtatása nem volt mindenhol kedvező, azt a *Felhők* vagy az Anaxagorasz ellen indított *aszzebeia*-per egyaránt bizonyítja. Az új zene, az újdíthürambosz elutasítását illetően sem csak Platónra lehet hivatkozni, hanem az ókomédia íróira is (pl. Pherekratész F 145 Kock), s úgy lehet, Damónnak is voltak fenntartásai (Platón, *Állam* 424c). A díthürambosz-költészet érthetlensége, értelmetlensége – jórészt a többszörösen összetett szavak miatt – közmondásos volt (szkhol. Arisztoph. *Madarak* 1375; 1377; 1393-hoz), a modern költészet etikai szempontú bírálatához, illetve a régebbinek előnyös hatásához (persze mindkettő karikézva) elég fellapozni a *Békák*nak azt a részét (1013–1076), ahol Euripidész drámáinak erkölcsromboló, illetőleg Aiszkhüloszénak nevelő, nemesítő voltáról van szó, vagy a *Theszmophoriazusai* elejét (95–207), ahol Agathón túlfinomultnak tartott művésze és ezzel összefüggésben asszonyos megjelenése és hajlandósága a gúny tárgya. De nemcsak vallás- vagy művészetkritikáról van szó. Amphión arról beszél, hogy aki sokat cselekszik, holott lehetősége volna tevékenység nélkül (*apragmónként*) boldogan (szó szerint: kellemesen) élni, bolond” (F 193). Periklész híres halotti beszédében, melyet Thuküdidész szövegezésében ismerünk, azt mondja, hogy az athéniak az egyetlenek, akik azt, aki nem vesz részt a közügyekben, nem *apragmónnak*, hanem haszontalannak tartják (II. 40). Az *apragmón* (nem-tevékeny, passzív, visszahúzó) Periklész beszédében még nem eszmény vagy vágyalom, két évtized múlva az. A peloponnészoszi háború küszöbén a korinthoszi követek Spártában még úgy jellemzik az athéniakat, hogy „erejükön túl is merészek, a megfontoláson túl is kockáztatók, s a reményt a legnehezebb helyzetben sem veszítik el” (Thuk. I. 70), Amphión sem a hajóst, sem az államférfit nem szereti, ha túlságosan merész (F 194, 3–4).

Két felfogás áll tehát egymással szemben az élet különböző területeire vonatkozólag, a hagyományos és a modern: A hagyományos vallásosság és annak korszerű átértelmezése (ismétlem: ha rekonstrukciós javaslatom helytálló), a zene és költészet kérdését a gyakorlati hasznosság szempontjából megítélő és a művészetet ezen az alapon elvető nézet, és az, amely a szépséggel való foglalkozást, annak keresését az emberi élet természetes részének tekinti, végül az, amely a polisz-polgár magatartását, éthoszát illeti: a termelő munkában, háborús-kodásban, közügyekben való állandó részvétel vagy nyugodt visszavonultság. Itt, de csak itt van valóban a tevékeny (nyughatatlan?) és a szemlélődő (nem tevékeny) életmód egymással szembeállítva.

A következőkben a cselekmény menete ugyan egy ponttól eltekintve eléggé világos, a töredékek sorrendje és kinek tulajdonítása azonban többnyire nem. Az alábbiak ennek megfelelően olvasandók.

A Zéthosz–Amphión vitát alkalmasint egy kardal követte, az első sztaszimon. Ezután léphetett fel Antiopé, pizkosan, borzasan, halálosan kimerülten (T vii b 8; 9), hiszen még éjszakai is az őrlés nehéz munkájában telnek (T vii b 8; 9). Elmondja szomorú sorsát (F 204; 205), s hogy miután előzőleg (Zeusztól) teherbe esett, mikor elhurcolták, megszülte ikerfiát. Mivel az Apollodórosz-féle tartalmi áttekintés szerint azért jön a Kithairónhoz, ahol szült, mert fiaitól befogadást remél, lehetséges, hogy már itt gyanítja, hogy a két fiatalember az ő két fia, vagy fel is ismeri őket valamiről (ebben az esetben T vii b 15 ide helyezendő). A fiúk mindenestre elég barátságtalanul fogadják. Amphión talán meghatódik Antiopé szenvedései hallatán (vö. Prop. 3, 15, 29–30), de valószínűtlennek tartja, hogy Zeus egy gonosztevő állati lény alakját vette volna fel, hogy Antiopét megrontsa (F 210), Zéthosz szerint pedig okos ember magához illő feleséget szerez (F 214), valószínűleg az Epópeusszal való házasságot vonva ezzel kétségbe. Erre Antiopé – fájó iróniával, hiszen az ő szépségére sóvárgott a bölcs Zeus is – talán azzal válaszolt, hogy a nő szépsége a bölcslet is megejtheti, s erre lehetett a válasz F 212: Igen, ha esze van. De mit ér a szép nő, ha nincs benne józan gondolkodás. Amire Antiopé megint azt válaszolhatta, amit F 213-ban olvasunk: Mindentől meg lehet csömöríteni, s látott ő már olyat, hogy valaki a szebb nőtől a csúnyább felé fordult. Akárhogyan is, végül Antiopénak tudomásul kell vennie, hogy a két fiatalember elutasítja őt, s neki távoznia kell (T vii b 13). A két ifjú – az egyik talán modern vallásosságától s abból következő Zeus-értelmezésétől vezettetve, a másik konzervatív polgári józanságától indítva, ki könnyek között, ki nyersen – tudtán kívül a szülővel való rossz bánásmód törvényileg

Apollodórosz, *Mitológia* III. 5. 5

Nükteusz volt egy Antiopé nevű leánya, akit Zeus elcsábított. Amikor teherbe esett, apja fenyegetései elől elmenekült Epópeuszhoz, aki feleségül vette. Nükteusz kétségbeesésében öngyilkos lett, ám előbb meghagyta Lükosznek, hogy álljon bosszút Epópeuson és Antiopén. Lükosz hadra kelt és leigázta Sziküönt, Epópeuszt megölte, Antiopét pedig foglyul ejtette, és magával hurcolta. Útközben, a boiótiai Eleutheraiban Antiopé ikreknek adott életet, s mindkettőt kitétte. Egy pásztor azonban rájuk talált, és felnevelte őket: az egyiket Zéthosznek, a másikat Amphiónnak nevezte el. Zéthosz a teheneket gondozta, Amphión a zene kötötte le, mert Hermésztől lantot kapott. Lükosz és felesége, Dirke tömlöcbe zárták Antiopét, és igen kegyetlenül bántak vele. Egy szép napon azonban bilincsei maguktól megoldódtak. Antiopé pedig kilopódzott, és gyermekei házikójához vetődve, kérte őket, hogy fogadják be. Miután a fiúk felismerték anyjukat, megölték Lükoszt, Dirkét pedig odakötötték egy bikához, majd amikor már haldoklott, bedobták egy forrásba, amelyet azóta Dirkének neveznek. Átvették az uralmat, a várost pedig falakkal övezték; a kövek Amphión lantjának hangjaira maguktól emelkedtek a magasba.

Horváth Judit fordítása

Szkholion Apollóniosz Rhodiosz
Argonautika 4, 1090-hez

Antiopé Nükteusz leánya volt, akit Zeus szatürosz képében megrontott. Nükteusz fenyegetései elől szöke Sziküónba, Epópeuszhoz menekült el. Miután megszülte Amphiónt és Zéthoszt, a Kithairónon kitétte egy pásztonál. Nükteusz leányának arcátlansága miatti elkeseredésében meghalt, de arra kérte testvérét, Lükoszt, hogy ne nézze el leánya tettét, hanem menjen Sziküónba és fogja őt el. Lükosz háborút is indított a város ellen, és miután foglyul ejtette Antiopét, átadta feleségének, Dirkének, hogy őrizze. Antiopé megszökött, de miután ismét elfogták, a tulajdon gyermekeinek adták ki. Ezután nevelőjük, a pásztor feltárja, ami történt, a fiúk Antiopét megmenetik, Dirkét pedig egy vad bikához kötve elpusztítják. Miután Lükoszért küldték, mintha Antiopét ki akarnák neki szolgáltatni, arra készülnek, hogy Lükoszt megölik, Hermész azonban ezt megakadályozza, Lükosznek viszont megparancsolja, hogy engedje át a királyságot.

Ritoók Zsigmond fordítása

büntetendő cselekményét követi el. Szép elméletek – és gyakorlat.

Innentől kezdve a tartalom ugyan a kivonatokból ismeretes, de a cselekmény menete bajosan rekonstruálható. Antiopét ismét elfogták, Dirké meg akarja ölni, de azután kiszolgáltatja őket a fiúknak, akik Antiopét megmentik. Dirkét viszont megölik. A töredékeket ebben a keretben kell elrendezni. A bakkhánsonői (II. Kar, T v) élén érkező Dirké, úgy látszik, valami nagyon magabiztos vagy éppen gögös kijelentést tehetett, erre mondhatta valaki F 209 szelíd figyelmeztetését. Dirké kiszolgáltatja a fiúknak Antiopét (T iii c 7), bemegy a Pásztor tanyájára, s ott meglátja Dionüszosz oszlopát (F 203). Eltávozása után a Pásztor felvilágosítja a fiúkat származásukról, akik, úgy látszik, szemrehányást tesznek neki, hogy miért nem szólt hamarabb. A Pásztor részben rabszolga voltára hivatkozhatott, aki mindig a rövidebbet húzza (F 217; 218), részben arra, hogy a hallgatás dísz a férfinak, a fecsegés pillanatnyi gyönyörűséget szerezhet, de az ilyen beszélgetés silány, a város számára sincs jelentősége (F 219; de mi köze ennek a fiúk származásához?). A fiúk (és a Pásztor?) a további teendőkről, a bosszúról is szólhattak, közelebből arról is, hogy Lükoszt is megölik. Ezzel szemben szólhatott valaki F 220-ban. (Azt, hogy a fiúk meg akarhatták volna ölni, mutatja F 223, 79–95, hogy ezt Hermész nem engedte, F 223, 96 kk.). A továbbiakról, Dirké haláláról egy hírnökjelentés számolt be (F 221; 222).

A közfelfogás nagyjából így rekonstruálja a töredékek összefüggését, s ez kétségkívül értelmes egészset alkot. Mihelyt azonban a görög színpadi gyakorlatot is tekintetbe vesszük, mely

szerint egyszerre csak három beszélő színész lehetett színen, és bár egy színész több szerepet is adott, de természetesen csak úgy, hogy közben legyen idő az álarc- és jelmezcsere, nehézségek adódnak. Az egyik esetben a cselekmény menete így képzelhető el: Dirké az újra elfogott Antiopét távozásakor magával hurcolja, hogy megölje. A színen marad a két fiú, akiket – esetleg egy kardal után, mely időt ad az átöltözésre – az előbb Dirkét alakító színész most Pásztorként lépve fel, felvilágosít, megbeszélnek a teendőket, a fiúk el Dirké után, megölik (közben ismét kardal) s Antiopéval térnek vissza, a Pásztor meg majd Lükossal. (Dirké halála körülményeiről a Hírnök számol be: F 221; 222).

Ebben az esetben a következő kérdések adódnak: Nincs, nem is lehet szó arról, amit az Apollóniosz szkholion mond, hogy Dirké kiszolgáltatja Antiopét a két fiúnak vagy rájuk bízta őt (*ekdidotai*). A szkholiont pedig nyomós ok nélkül nem tanácsos figyelmen kívül hagyni, mert az *Argonautikához* már Apollóniosz tanítványa, Kharész is írt magyarázatokat, és éppen Apollóniosz történetei címmel, s nyilván az ő magyarázatai is szivárogtak a szkholionokba. Az viszont, hogy ő az alexandriai könyvtárban nem olvasta volna Euripidész drámáját, nem valószínű. Különös, hogy Euripidész nem él a nyílt színi felismerés lehetőségével. Nehézséget jelent az is, hogy Antiopénak néma szereplőnek kell lennie akkor is, mikor Dirkével megjelenik, akkor is, mikor a fiúk hozzák vissza (az előbbi esetben a beszélő Dirké és a két fiú, az utóbbiban az egyik fiú, majd Lükosz és a Pásztor). Antiopénak így alig marad szerepe. – Mindez persze nem feltétlen cáfolat. A szkholion (vagy Kharész) forrása más is lehetett, Antiopénak pedig éppen hallgatása beszél: ő a néma szenvedő, akivel isten és ember azt csinál, amit akar. Hermész zárószavaiban beszél arról, hogy mit kell tenni Lükosznak, mit Zéthosznak, mit Amphiónnak, még arról is, mi történjék Dirké csontjaival – Antiopéről egy szót sem. Talán nincs is jelen a színpadon?

Egy másik szintén nem problémamentes rekonstrukció-lehetőség a következő: Dirké ebben az esetben is az újra elfogott Antiopéval és a második kart alkotó bakkhánsonk kíséretében lép fel; az érkezők zajára jön el a két fiú. Dirké rájuk bízta Antiopét, hogy végezzenek vele (a kétféle tartalmi kivonat így összhangban volna). Dirké bemegy a barlangba, ott meglátja Dionüszosz repkénykoszorúta oszlopát, s ettől, pontosabban az oszlopban megjelenő istenségtől megszállottan távozik, ott hagyva Antiopét, nyomában egy dithüramboszt énekelve a II. Kar (idő az átöltözésre). A Pásztor megtudva, hogy Dirké mivel bízta meg a fiúkat, elmondja az igazságot a fiúk származását illetően (ha Antiopé csak itt ismeri fel fiait, úgy T vii b 15 ide teendő). Szemrehányás, mentetegetődzés, teendők megbeszélése, mint a másik feltételezés szerint. A fiúk el Dirké után, a Pásztor el, hogy Lükoszt hívja, Antiopé

Dirké bűnhődését ábrázoló hellénisztikus kori bronzszobor római kori márvány másolata, Kr. e. 1. század (Nápoly, Museo Nazionale)

be a barlangba, a Kar a második sztaszumont énekl, majd a Hírnök jelentése.

Ha azonban Antiopé nem távozik, az anagnóriszmosz során lehetetlen, hogy ne szólaljon meg. Ha viszont ő beszél, az egyik fiúnak néma szereplőnek kell lennie, különben négy beszélő volna színen. Azt eldönteni, hogy a két fiú közül melyik beszél, nincs fogódzó. A probléma azonban nem ebben áll – a beszélő lehet Zéthosz is, akinek gyakorlatias és harcias jelleméhez illenek a bosszúterv kidolgozása, Amphión is, aki a következő jelenetben szerepel, s ő az, aki majdnem megöli Lükoszt – hanem abban, hogy az egyik testvér néma, mikor megtudja, hogy a nő, akit megölni készülnek, az anyjuk, s a bosszúterv megbeszélésében sem vesz részt, vagyis egy hosszú és feszült jelenet során nem szól egy szót sem. Tagadhatatlan mindamelllett, hogy ez nem volna példátlan. (Elég Püladész hosszú néma szereplésére gondolni az *Áldozatvivők*ben.)

Hogy a hírnökjelentés Dirké halálának körülményein kívül tartalmazott-e valamit, s ha igen, mit (volt-e harc, Lükosz mit tudott meg és hogyan, stb.), nem tudni, valamint azt sem, hogy utána rögtön az a szöveg következett-e, melyet mi egy töredékes papiruszból ismerünk (F 223; Nauck ebből Sztóbaiosz alapján csak két sort ismerhetett). A szöveg – mint az összefüggésből világos – az egyik testvér, talán Amphión szavaival kezdődik, aki megszólítja anyját (F 223, 10). Antiopé tehát a színen van, de mivel a 19. sorral Lükosz is színre lép, aki valakihez (valószínűleg a Pásztorhoz) beszél, s az illető, legalábbis egy 29 soros hézag után, válaszol is neki, nem szólal meg. A fiú a helyzetet mérlegeli. A szökésre nem lát lehetőséget. Ha Zeusz az apjuk, megmenti őket, s bosszút áll a gyűlölt férfin. Csak hogy Dirké véérért a lakolást el nem kerülhetik. Ha viszont maradnak, vagy rögtön meg kell halniuk, vagy diadalt aratniuk ellenségeik felett. Ezután Zeuszhoz fordul: Nem kell derűre-borúra nősülni, s azután a gyermekeket cserbenhagyni, hanem jöjjön gyermekei segítségére, hogy elpusztítsák ellenségüket. Ekkor érkezik Lükosz, valószínűleg a Pásztorral. A Kar csendre inti a beszélőt, Lükosz valószínűleg Antiopét keresi, ő tehát már nincs a színen, nyilván a fiúkkal együtt behúzódott a barlangba.

A töredékes szöveg alapján ítélve úgy látszik, hogy Lükosz úgy tudja, valami nagy baj történt, idegenek jöttek, alkalmasint harcra került sor, némelyek („azok”; F 223, 59, de kik?) meghaltak. Lükosz talán Dirkéért is aggódik, mindenestre a bajok okának Antiopét tartja, mert saját kezével akarja az asszonyt megölni (F 223, 71–72). Magát sem érzi azonban teljes biztonságban. A Pásztor tanyáját ajánlja, mint biztonságos helyet. Lükosz be megy, nem sejtve, hogy a neki állított csapdába megy bele. (Innen kezdve a szöveg meglehetősen épségben maradt meg).

Bent tudniillik a fiúk várják, s hamarosan Lükosz kétségbeesett segélykiáltásai hallatszanak. Hamarosan kiront Lükosz, nyomában a két fiú, Amphión és Zéthosz, de mint F 223, 97-ből látható, Amphión beszél, Zéthosz néma szereplő. Lükosz Amphión indulatos-gúnyos szavaiból tudja meg, hogy feleségét kivégezték, s neki is meg kell halnia.

Ekkor jelenik meg, mint *deus ex machina*, Hermész, aki Zeusz parancsát hozza. Mindenek előtt megakadályozza, hogy Amphión megölje Lükoszt, ezután Lükoszhoz fordulva igazolja a két fiú Zeusztól való származását, s azt, hogy Antiopé az anyjuk. Elrendeli, hogy Lükosz adja át a fiúknak a Thébai feletti uralmat. Dirké csontjait pedig szedje össze és süllyessze Arész forrásába, hogy azontúl az a Dirké nevét viselje. Zéthosz feladata a város védelme lesz (a szövegből itt legalább egy, de inkább több sor

kimaradt), Amphión pedig a Hermész adta lanttal kezében éneken zengje az isteneket. A zenétől bővülten követik majd a szilárd sziklák, szülőhelyük odahagyva a fák, s keze így teszi könnyűvé a mesteremberek munkáját. Lükosz minden ellenkezés nélkül meghajlik Zeusz parancsa előtt. Több töredéket nem ismerünk, de aligha hiányzik sok a befejezéshez.

A darab, mint látnivaló, ellentétek, ütközések sorozata, melyek egyre élesebbek, egyre végzetesebbek. Amphión és Zéthosz vitája a darab elején a művészet hasznos vagy gyönyörködtető feladatáról és az egyének a közösséghez való viszonyáról még azzal végződik – ha jól értjük Horatius egy helyét (*Ep.* 1, 18, 39–47) –, hogy Amphión enged testvérenek, de ez nem jelenti a köztük való viszony végzetes megromlását. – Súlyosabb a dolog a következő jelenetben, mikor Antiopé és két fia kerül egymással szembe, s a fiúk megtagadják a segítségnyújtást anyjuknak. Ez a kétségbeesett helyzetben levő Antiopét nyilván fájdalmasan érinti, még akkor is, ha nem gyanítja vagy tudja, hogy a fiatalemberek az ő fiai. – Dirké Antiopét már el akarja pusztítani: Az ellentét egyik eleme már nemcsak átformálja, nemcsak eltaszítja, hanem meg is akarja semmisíteni a másikat. De a fiúk is tovább mennek egy lépéssel: A szülővel való rossz bánásmód öntudatlanul elkövetett vétké után most már – bár ugyancsak öntudatlanul – anyagyilkosságra készülnek. A Pásztor ebben megakadályozza őket, s most már ők nemcsak készülnek bosszúból megölni Dirkét, hanem meg is ölik. Lükosz, aki, úgy látszik, a támadt zűrzavarért Antiopét tartja főfelelősnek, most már maga akar végezni vele, a fiúk pedig Lükossal. Itt tehát, ha Antiopét és fiait egy oldalnak vesszük, már nemcsak az egyik oldal akarja megsemmisíteni a másikat, hanem mindkettő.

Ezt akadályozza meg az utolsó percben és teremt rendet, kijelölve mindenkinek a maga feladatát Hermész. Megvédi Lükoszt, ezzel nemcsak megállítja az ütközések egyre vadabbá váló sorozatát, hanem megszakítja a bosszúk egymást követő láncolatát is (hasonlóan az *Oresztész* befejezéséhez), mert nem a bosszú a megoldás. A *deus ex machina* sem csak dramaturgiai eszköz a nincs ésszerű megoldás kifejezésére, hanem cselekményben való megjelenítése annak, amit Aiszkhülosz úgy mond: erőszakos kegyelem (Agamemnón 182), mint ahogyan a *deus ex machina* forrása is talán Aiszkhülosz: a Danaisz-trilógia végén is Aphrodité menti meg Hüpermésztrát. Az istenek kiszámíthatatlanok, megoldást hozók, cserben hagyók, vagy pusztítók, s talán csak értelmezés kérdése, hogy ezt a világban ható erő valamilyen istennek vagy egyszerűen Tükhének, véletlennek nevezzük. Hermész itt rendet, összhangot teremt. Mindenkinek kijelöli helyét a világban, Lükosznak félre kell állnia, a politikai hatalmat a két fiú veszi át, Hermész még azt is meghatározza, hogy melyik honnan házasodik. A Dirké csontjaira vonatkozó rendelkezés talán azt is jelzi, hogy a vérbűn következményei alól mentesülnek, de azt is, hogy tettük nem maradéktalanul helyeselhető. Nem a gyilkos bosszú a megoldás.

Ezzel az Antiopé körüli és egyre fokozódó összeütközések elvolnának rendezve. Maradt azonban még egy nyitott kérdés: Amphión és Zéthosz vitája, és Hermésznek erről is van mondani-valója. Zéthosz legyen városvédő, Amphión zengje éneken az isteneket (F 223, 21). Ezt tette mindjárt a darab elején, folytassa. Hermész a modern vallásosság ellen nem emel szót, hanem Amphión költői-zeneművészi tevékenységének egy további lehetőségére mutat rá: könnyebbé teszi az építőmunkát. Ez kétségkívül a hagyományos varázséneknek, melynek hatására a kövek maguktól falakká épültek, munkadalként való értelmezését

jelenti. Ez a gondolat hat tovább a hellénisztikus kor zenetudományában is. Hermész szavainak jelentősége azonban a darab szempontjából nem ebben rejlik. Amphiónnak az isteneket kell megénekelni. Van a költészetnek olyan vonatkozása, mely a hétköznapi emberi élettől távol áll. Zéthosznak nincs igaza, mikor a művészetet a hétköznapi hasznosság, a katonaság vagy a termelő munka alapján akarja megítélni. Mégis a falakat nem a gyakorlatias Zéthosz építi meg, hanem művészetével Amphión. A művészetnek van emberi vonatkozása is: könnyebbé teszi az ember munkáját, életét. Hozzátartozik ahhoz.

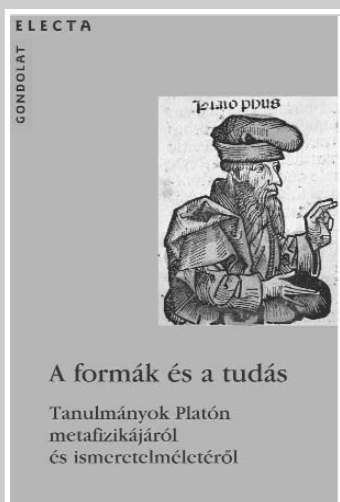
Ez nem jelenti Amphión feltétlen igazolását. Amphión parancsba kapja, hogy az isteneket megénekelje, ennek következményeképpen követik a kövek és a fák, úgy, hogy a mestereknek könnyebbé válik a munkát. Az isteni és az emberi vonatkozás nem választható el egymástól, a kettőt együtt kell csinálni. Kell. Nem lehet *apragmónként* csak dalogni és valami bölcs dolgot mondani, nem bolygatva semmit azok közül, amik a város betegségei (F 202), vagyis a pártviszályokat. Így érthette Hermész szavait a Periklész-kor nemzedéke. De nem érthette másképp a négyszázak uralmának kora?

Hermész a diszharmóniában, az összeütközések, bosszúk és viszontbosszúk egyre gyilkosabban fokozódó láncolatát megszakítva rendet teremt. Kijelöli mindenkinek a maga helyét a közösségben. Lükosz félreáll, átadja az uralmat, Zéthosz mint harcos védi a várost, Amphión a lanttal felfegyverkezve muzsikál. Az isteneket éneklő, de olyan büvölően, hogy ennek következtében az embereknek lesz könnyebb. Ha mindenki jól teljesíti, amit az isten mondott, ami neki istentől rendelt lehetősége és feladata (Hermész külön kiemeli, hogy a lantot ő adta Amphiónnak), akkor lesz e nagy munkamegosztás és összeműködés eredményeképpen jó a városnak, nem akkor, ha mindenki mindenbe beleszól (*polüpragmonei*).

Hogy a Dionüszosz-színházban ki hogyan értette a darabot, nem tudom. Nem is akarom eldönteni. Antiopéról, a nőről, aki miatt minden ütközés volt, akinek minden miatt szenvedni kellett, nem esik szó. Minden valószínűség szerint nincs is a színen. Talán mert asszonyok esetében az a jó, ha „erényükről, hibájukról férfiak közt a legkevesebb szó esik” (Thuk. II. 45. 2)?

A formák és a tudás Tanulmányok Platón metafizikájáról és ismeretelméletéről

Szerkesztő Betegh Gábor és Böröczki Tamás

Platón dialógusainak önálló olvasásához szeretne segítséget nyújtani a tanulmánykötet, mely a platóni filozófia középső, illetve kései korszakának egyik legizgalmasabb aspektusát, a formákra (ideákra) és az érzékelhető világra, illetve az azokat illető megismerési módokra vonatkozó platóni elképzeléseket mutatja be tizenkét tanulmány segítségével.

Az itt olvasható tanulmányok többsége a közelmúlt angolszász filozófiatörténeti kutatásának terméke. A tanulmányok szerzői – olykor egymással is vitatkozva – több Platón-dialógust érintő témákat próbálnak megvilágítani, a problémák egyszer s mindenkorra történő megoldásának kényszere nélkül bemutatva az értelmezési lehetőségeket. A szerzők között olyan, a nemzetközi Platón-kutatás élvonalába tartozó filozófiatörténészeket találunk, mint Alexander Nehamas, David Sedley, Dominic Scott vagy Myles Burnyeat. Valamennyi tanulmány jelen kötetben olvasható először magyar fordításban.

A kötet a Gondolat Kiadó ókori tematikájú
könyvsorozatának (*Electa*) első darabjaként jelenik meg 2007 júniusában.

A kiadvány a bolti árhoz képest (3250 forint) 20% kedvezménnyel megvásárolható,
illetve megrendelhető a kiadó mintaboltjában:

Gondolat Könyvesház
1053 Budapest, Károlyi M. u. 16. (a Petőfi Irodalmi Múzeum épületében) Tel.: 266 4999
E-mail: lantos.balazs@gondolat.axelero.net
www.gondolatkiado.hu